

Katarzyna Dadańska¹
Adriana Tomczyk²

Kontrowersje wokół prawa do grobu

1. Uwagi wprowadzające

Istnienie prawa do grobu, jako prawa podmiotowego przyznającego pewną sferę możliwości postępowania, w szczególności zakresu uprawnień nim objętych, należy do zagadnień spornych. W literaturze i w orzecznictwie można spotkać wypowiedzi aprobujące istnienie podmiotowego prawa do grobu, jak również negujące możliwość przyjęcia konstrukcji jednolitego prawa podmiotowego. Zwolennicy tego ostatniego stanowiska wskazują, że w obowiązującym obecnie stanie prawnym nie występuje „prawo do grobu”, które mogłoby być rozumiane jako uregulowane przez przepisy prawa cywilnego prawo podmiotowe, obejmujące określoną sferę uprawnień, gdyż treścią tego prawa nie jest jakieś jedno prawo podmiotowe o jednolitym charakterze, lecz raczej zespół różnorodnych uprawnień o charakterze majątkowym i niemajątkowym³.

Celem niniejszego opracowania jest udzielenie odpowiedzi: Czy polski system prawny konstruuje prawo do grobu, jako postać prawa podmiotowego? Jakie zdarzenia prawne prowadzą do skonstruowania takiego prawa? Kto jest podmiotem tak skonstruowanego prawa podmiotowego oraz jaka jest sfera możliwości postępowania przyznana i zagwarantowana przez normy prawne systemu prawnego, w szczególności w aspekcie możliwości korzystania z tego prawa (co może być treścią owego korzystania) oraz dopuszczalności i zakresu możliwych rozporządzeń tym prawem? Wreszcie, czy tak skonstruowane prawo korzysta z ochrony prawnej? Dokonanie takiej analizy pozwoli na kwalifikację prawną tak skonstruowanych uprawnień oraz wskazanie, jak daleko sięgają ograniczenia

---

¹ Dr, Uniwersytet Szczeciński.

² Dr, Uniwersytet Szczeciński.

³ Wyrok SN z 14 października 2011 r. (III CSK 340/10), LEX nr 1095832.

w zakresie wykonywania tego prawa, wynikające z jego natury, ustalonych zwyczajów i obowiązujących ustaw.

W literaturze problematyka prawa do grobu została opracowana szczegółowo w monografii Stanisława Rudnickiego z 1999 r.⁴, oraz uzupełniona w dziele Jacka Mazurkiewicza z 2011 r.⁵. Także judykatura w wielu orzeczeniach podejmowała się rozstrzygnięcia ważnych zagadnień związanych z pogrzebem, pochowaniem zwłok oraz grobem. Na tle tych orzeczeń pojawiały się zarówno stwierdzenia o istnieniu podmiotowego prawa do grobu, jak również negujące jego istnienie.

W artykule zastosowano trzy metody badawcze: formalno-dogmatyczną, prawno-porównawczą oraz empiryczną. W zakresie badań metodą formalno-dogmatyczną praca zawiera omówienie głównych regulacji prawnych, które wiążą się z analizowanym zagadnieniem. Metoda prawno-porównawcza miała na celu porównanie charakteru badanego prawa na gruncie polskiego i niemieckiego systemu prawnego. W artykule przedstawiono także wiodące poglądy przedstawicieli doktryny polskiej oraz poddano analizie najważniejsze orzeczenia Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych dotyczące badanej problematyki.

2. Zdarzenie prawne kreujące prawa do grobu

Wśród zdarzeń prawnych kreujących prawo do grobu na plan pierwszy wysuwa się umowa o nabycie miejsca na cmentarzu (miejsca na grób). Zawarcie takiej umowy jest podstawowym i pierwotnym źródłem prawa do grobu. Umowa tego rodzaju jest umową nienazwaną, choć w pewnym zakresie jej elementy konieczne konstruujemy przy pomocy art. 7 ust. 4 w zw. z art. 10 ustawy z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych⁶. Umowa tego rodzaju kreuje stosunek prawny pomiędzy zarządem cmentarza a osobą, która nabyła miejsce na cmentarzu⁷, a w dalszej kolejności pomiędzy zarządcą cmentarza a osobami uprawnionymi do pochowania zwłok. Tak wykreowany stosunek prawny ma charakter cywilnoprawny⁸, charakteryzujący się równorzędnością

⁴ S. Rudnicki, *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999.

⁵ J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2011.

⁶ Ustawa z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn.: Dz.U. z 2011 r. Nr 118, poz. 687 ze zm.), dalej: ustawa o cmentarzach.

⁷ Osoba taka z reguły zleca jednocześnie pochówek.

⁸ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 76–77; W. Kisiel, *Glosa do wyroków Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 1982 r., IV CR 171/82 oraz do wyroku z dnia 4 czerwca*

stron, mimo publicznoprawnego obowiązku ciążącego na podmiocie zarządzającym cmentarzem do przyjęcia zwłok do pochowania. Przyjęcie zwłok do pochowania oraz wybór miejsca przeznaczonego na grób opierają się na cywilnoprawnej umowie, która kreuje powstanie oznaczonego stosunku cywilnoprawnego⁹. Ten stosunek cywilnoprawny przyznaje uprawnionemu roszczenie o przyjęcie zwłok do pochowania, które może być dochodzone w drodze procesu cywilnego¹⁰.

Umowa o nabycie miejsca na cmentarzu może być zawarta w dowolnej formie, a zatem też *per facta concludentia* (art. 60 k.c.) – przez przyjęcie zwłok do pochowania i uiszczenie opłaty¹¹. Do istotnych postanowień takiej umowy należy określenie miejsca pochowania (tzw. pola grzebalnego, miejsca w katakumbach lub kolumbariach), rodzaju grobu (ziemny, murowany, jednoosobowy, wieloosobowy – rodzinny, katakumby) i jego przeznaczenia (czyje zwłoki mają być w nim pochowane) oraz opłaty przewidzianej za pochowanie zwłok. Umowa może także zawierać postanowienia dotyczące np. losu naziemnej części grobu w razie wygaśnięcia prawa do grobu lub likwidacji cmentarza oraz określenie innych praw i obowiązków stron, też przez odwołanie się do obowiązującego regulaminu cmentarnego¹². Umowa taka z uwagi na status nabywcy, którym jest z reguły osoba fizyczna – konsument, oraz fakt, że druga strona takiej umowy zawodowo trudni się zawieraniem i wykonywaniem usług funeralnych, obwarowana będzie także przepisami dotyczącymi ochrony konsumenta, m.in. z punktu widzenia niedozwolonych klauzul umownych (art. 384–385³ k.c.).

1982 r., I CR 141/82, „Nowe Prawo” 1984, nr 7–8, s. 188 i n.; P. Ochalek, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 4 czerwca 1982 r.*, I CR 141/82, „Nowe Prawo” 1984, nr 7–8, s. 194 i n. Zob. wyroki SN: z 30 lipca 1965 r. (II CR 53/65), niepubl.; z 13 lutego 1979 r. (I CR 25/79), OSNCP 1979, nr 10, poz. 195; z 4 czerwca 1982 r. (I CR 141/82), OSNCP 1983, nr 2–3, poz. 41.

⁹ Jak wskazał SN w uchwale z 29 września 1978 r. (III CZP 56/78), OSNCP 1979, nr 4, poz. 68: „W tej sytuacji prawnej nie można mówić o prawie własności grobu, a uprawnienia wynikające z uzyskania miejsca na cmentarzu, uiszczenia opłaty za korzystanie z takiego miejsca i wybudowania grobu należy traktować jako swoisty stosunek cywilnoprawny”.

¹⁰ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 72. Odmienne rozwiązanie przyjęto w prawie niemieckim, gdzie roszczenie o pochowanie (Bestattungsanspruch) ma charakter podmiotowego prawa publicznego, którego uprawniony może dochodzić w trybie postępowania administracyjnego przed sądami administracyjnymi.

¹¹ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 99.

¹² *Ibidem*.

Omawiana umowa może mieć charakter samoistny, ale z reguły wchodzi w zakres szerszej umowy o świadczenie usług pogrzebowych (tzw. umowy o pogrzeb, o pochówek). Umowy o świadczenie usług pogrzebowych zawierane są przez przedsiębiorstwa usług pogrzebowych z osobami uprawnionymi do pochowania osób zmarłych. W polskim systemie prawnym umowy te nie zostały uregulowane w sposób kompleksowy. Są to umowy nienazwane, których przedmiotem jest realizacja usług pogrzebowych, obejmujących zarówno czynności faktyczne, jak i czynności prawne¹³. Umowy tego rodzaju mogą dotyczyć pojedynczych czynności prawnych, np. przewozu zwłok, nabycia miejsca na cmentarzu albo w sposób kompleksowy mogą obejmować ogół czynności faktycznych i prawnych związanych z pogrzebem i pochowaniem¹⁴. Do umów tych znajdują zastosowanie z mocy art. 750 k.c. odpowiednio przepisy o zleceniu, choć mogą zawierać w sobie elementy wielu różnych umów, m.in. umowy o dzieło.

Umowa o nabycie miejsca na cmentarzu jest umową szczególnego rodzaju, gdyż wynikają z niej różnorodne skutki prawne. W tym ujęciu szczególnego znaczenia nabiera norma art. 56 k.c., która skutki czynności prawnej uzależnia nie tylko od woli stron, od ustawy, ale również od zwyczajów i zasad współżycia społecznego. Umowa tego rodzaju jest swoistym konglomeratem powiązań rodzinnych, osobistych, majątkowych, dotyczy zarówno sfery psychiki, ale także sfery moralnej, obyczajowej i majątkowej. Dlatego tak trudno poddać ją ocenie z punktu widzenia typowych instrumentów jurydycznych¹⁵.

Z punktu widzenia umowy o nabycie miejsca na cmentarzu istotne jest określenie jej przedmiotu¹⁶, a zatem wybór rodzaju grobu. Wybór ten ma istotne znaczenie z punktu widzenia uprawnień do grobu. Tylko bowiem w przypadku grobu murowanego (też katakumb) zapewnione jest trwale korzystanie z niego i możliwość chowania w nim dalszych zwłok bez ograniczeń czasowych i dalszych opłat, z wyjątkiem każdej kolejnej opłaty za pochowanie¹⁷. W przypadku grobu ziemnego, nie może być on użyty do ponownego chowania przed upływem lat 20.

---

¹³ *Ibidem*, s. 36.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 101.

¹⁶ Przedmiotem stosunku cywilnoprawnego jest zachowanie się stron tego stosunku, a jeżeli zachowanie to dotyczy oznaczonego dobra – również to dobro. Por. B. Ziemiański, Z. Kuniewicz, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 2007, s. 133–134.

¹⁷ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 100. Zob. art. 7 ust. 3 ustawy o cmentarzach.

Po upływie tego okresu ponowne użycie grobu do chowania nie może nastąpić, jeżeli jakkolwiek osoba zgłosi zastrzeżenie przeciw temu i uiści opłatę, przewidzianą za pochowanie zwłok. Zastrzeżenie to ma skutek na dalszych lat 20 i może być odnowione (art. 7 ust. 1 i 2). Zastrzeżenie, o którym mowa w art. 7 ustawy o cmentarzach, ma charakter swoisty¹⁸. Może być dokonane w dowolnej formie (z reguły *per facta concludentia* przez uiszczenie opłaty), jednak nie przesądza automatycznie o prawie do grobu. Osoba, która zgłasza zastrzeżenie i uiszcza opłatę, nie nabywa przez to dla siebie żadnego prawa¹⁹, a ten, komu przysługuje prawo do grobu, nie traci go, nie ulega ono też żadnemu ograniczeniu²⁰.

Kolejnym zdarzeniem kreującym prawo do grobu może być umowa pomiędzy osobami uprawnionymi do pochowania zwłok w danym grobie i osobą niemającą takich uprawnień, a także umowa na rzecz osoby trzeciej. Tego rodzaju umowy, określane w judykaturze mianem porozumień, mają wiążący charakter²¹. Jeżeli grób rodzinny budowany jest w wyniku porozumienia dwóch lub więcej osób, chociażby kosztem tylko jednej z nich, to takie porozumienie co do przeznaczenia grobu powinno mieć decydujące znaczenie i być wiążące dla kontrahentów. W takim wypadku, jeżeli z góry nie ustalono, zwłoki jakich osób mają być złożone w grobie, kontrahenci powinni wspólnie podejmować decyzję w tym przedmiocie. Sytuacja jest nieco inna, gdy grób rodzinny buduje jedna osoba bez porozumienia z innymi. I w tym jednak wypadku osoba, która poniosła koszty budowy grobu rodzinnego i uiściła opłatę za korzystanie z miejsca na cmentarzu, nie może być uważana za jedyne uprawnione²². Zgodnie z powszechnym zwyczajem inni członkowie najbliższej rodziny zmarłego mają również szereg uprawnień do grobu, w którym spoczywają zwłoki zmarłego, jak prawo do stałego

---

¹⁸ Zarząd cmentarza nie może odmówić przyjęcia zastrzeżenia i związanej z tym opłaty. W razie sporu o to uprawnienie pierwszeństwo należy przyznać osobom wymienionym w art. 10 ustawy o cmentarzach. Por. wyrok SN z 17 września 1986 r. (IV CR 236/86), OSNCP 1987, nr 12, poz. 206.

¹⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 5 maja 1992 r. (I ACr 140/92), OSA 1993, nr 4, poz. 30. Chyba że prawo to jej już wcześniej przysługiwało, albo należy do kręgu osób uprawnionych, którym przysługuje osobiste prawo kultu po osobie zmarłej.

²⁰ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 96; wyroki SN: z 3 grudnia 2010 r. (I CSK 66/10), Legalis nr 414109; z 9 grudnia 2011 r. (III CSK 106/11), OSNC 2012, nr 6, poz. 76.

²¹ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 100.

²² Wyrok SN z 8 listopada 2007 r. (III CSK 151/07) wraz z głosem S. Rudnickiego, OSNC 2009 nr 1, poz. 15.

odwiedzania grobu, stałego utrzymywania go w należyтым stanie, prawo dokonywania zmian o charakterze dekoracyjnym itp., w czym przejawia się ich swoiste władztwo faktyczne nad grobem, i to niezależnie od częstotliwości i zakresu korzystania z tych uprawnień. Należy więc przyjąć, że i w takim wypadku członkowie rodziny są współuprawnionymi.

Okazuje się jednak, iż nie tylko czynności prawne kreują powstanie prawa do grobu, ale także zdarzenia w ścisłym tego słowa znaczeniu, a w szczególności śmierć człowieka oraz związana z tym zdarzeniem czynność faktyczna w postaci pochowania w oznaczonym grobie zmarłego. Otóż czynność pochowania osoby zmarłej powoduje, iż obok osoby, która zawarła umowę o wykupienie miejsca na cmentarzu, pojawiają się osoby współuprawnione. Czynność faktyczna, jaką jest pochowanie zwłok, stwarza bowiem nową sytuację prawną, mianowicie w wykreowanym na mocy zawartej umowy stosunku prawnym pojawiają się, obok dotychczasowych stron tego stosunku prawnego, inne osoby uprawnione, z reguły członkowie rodziny zmarłego, po których stronie powstaje osobiste prawo kultywowania pamięci po zmarłym. Krąg tych osób wyznacza zasadniczo przepis art. 10 ustawy o cmentarzach. Chociaż osobom tym mogą nie przysługiwać żadne prawa majątkowe do grobu, to jednak pozostają one podmiotami współuprawnionymi, kultywującymi pamięć po osobie zmarłej. Przysługuje im szeroki zakres uprawnień w zakresie dysponowania prawem do grobu, m.in. przez możliwość decydowania o tym, kto może być pochowany obok zmarłego, wystroju nagrobka, zamieszczania na nim oznak kultu religijnego etc.²³ W związku z tym nie można uznać, iż osoba, która wybudowała grób rodzinny, może sama decydować o prawie pochowania w nim zwłok innych osób, poza zwłokami tej osoby, dla której grób został wybudowany. Taka decyzja mogłaby godzić w uczucia członków najbliższej rodziny osoby już pochowanej, a ponadto mogłaby im utrudniać korzystanie z przykładowo wskazanych wyżej uprawnień. Trzeba więc przyjąć, że o pochowaniu zwłok w grobie mającym charakter grobu rodzinnego decydują wspólnie: osoba, która poniosła koszty jego budowy i uiściła opłaty za korzystanie z miejsca na cmentarzu oraz członkowie najbliższej rodziny osoby, dla której grób został przeznaczony (chodzi tu z reguły o osoby wymienione w art. 10 ustawy o cmentarzach)²⁴. Okoliczność, kto uiścił opłaty za korzystanie

²³ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 11 stycznia 2013 r. (I ACa 728/12), Legalis nr 735087.

²⁴ Wyrok SN z 26 maja 1978 r. (I CR 57/78), OSPiKA 1979, nr 9, poz. 163.

z miejsca na cmentarzu i poniósł koszty wybudowania grobu rodzinnego, może mieć znaczenie i powinna być uwzględniona przy rozliczeniach pieniężnych związanych z odstępowaniem miejsc w grobie. Trudno bowiem przyznać prawo do żądania wynagrodzenia za zezwolenie na złożenie zwłok w grobie, czy też zwrotu części kosztów budowy, takiej osobie, która nie przyczyniła się finansowo do wybudowania grobu²⁵.

3. Treść prawa do grobu (prawa i obowiązki stron)

Treść prawa do grobu może być ukształtowana w różny sposób, w zależności od przyjętego modelu w danym systemie prawnym. Może być prawem podmiotowym publicznym, albo prawem podmiotowym prywatnym²⁶. W systemie prawa niemieckiego prawo to ewoluowało ze stosunku o charakterze cywilnoprawnym w stosunek, w którym dominują elementy publicznoprawne. Początkowo było traktowane jako pochodny od prawa własności nieruchomości cmentarnej rodzaj prawa rzeczowego, aby następnie nabrać cech prawa obligacyjnego, przez uznanie umowy o nabycie prawa do grobu za *sui generis* umowę najmu, a wreszcie za stosunek o charakterze publicznoprawnym, w którym dominują elementy władcze podmiotów zarządzających cmentarzami, przyznane im w ramach imperium²⁷. Co istotne, w prawie niemieckim kwestie związane z problematyką funeralną i prawem do grobu nie reguluje jedna ustawa, lecz liczne, właściwe dla danego landu, ustawy związkowe²⁸.

W polskim systemie prawnym prawo do grobu wynika ze stosunku cywilnoprawnego, jakim jest stosunek wykreowany przez zawarcie

---

²⁵ Uchwała SN z 29 września 1978 r. (III CZP 56/78), OSNCP 1979, nr 4, poz. 68.

²⁶ S. Rudnicki, *Prawo...*, s. 102–103.

²⁷ Prowadzenie cmentarzy w Niemczech należy do związków kościelnych/religijnych lub jednostek komunalnych. Zob. S. Rudnicki, *Prawo...*, s. 78–79, 103; zob. też J. Gaedke, *Handbuch des Friedhofs- und Bestattungsrecht*, C. Heymansverlag 2004, s. 166 i n. Co jednak istotne, mimo dominujących elementów publicznoprawnych, do rozstrzygania sporów w sprawach związanych z pochówkiem (np. co do miejsca czy rodzaju pochówku) prawo niemieckie przewiduje drogę procesu cywilnego. Por. J. Vahle, *Bestattungs- und Friedhofsrecht – ein Überblick über Rechtsgrundlagen, Bestattungsformen und Kostenfragen*, DVP 2009, nr 2, s. 52, 54.

²⁸ J. Gaedke, *Handbuch...*, s. 292 i n. Por. J. Vahle, *Bestattungs- und...*, s. 52. W Niemczech jedyną ustawą dotyczącą problematyki funeralnej na szczeblu ogólnokrajowym jest Gesetz über die Erhaltung der Gräber der Opfer von Krieg und Gewaltherrschaft (Gräbergesetz), BGB1. I v. 19 sierpnia 2005 r., s. 2427, http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gr_bg/gesamt.pdf

umowy o wykupienie miejsca na cmentarzu, ewentualnie przez inne jeszcze zdarzenia prawne (m.in. pochowanie zwłok w oznaczonym grobie). Oczywiście nie można pominąć funkcji publicznej podmiotu zarządzającego cmentarzem, co w oczywisty sposób wpływa na zakres uprawnień podmiotu (podmiotów), któremu przysługuje prawo do grobu.

Jednak nie jest żadną nowością w polskim systemie prawnym, że prawo podmiotowe może być i jest często ograniczane przez różne czynniki. Przykładowo, uprawnienia wypływające z prawa własności muszą respektować ograniczenia wynikające z ustaw (w szczególności administracyjnoprawnych), zasad współżycia społecznego i społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa. Tak więc treść prawa do grobu, a zatem zakres uprawnień przysługujących podmiotowi (podmiotom) tego prawa komponuje się przy uwzględnieniu norm prawnych o charakterze administracyjnym, ale przede wszystkim norm prawa cywilnego, w szczególności o ochronie dóbr osobistych.

Jak wskazał Sąd Najwyższy w uchwale z 7 grudnia 1970 r.²⁹, w następstwie umowy, mocą której zarząd cmentarza oddaje osobie zainteresowanej miejsce na grób, powstaje swoisty stosunek cywilnoprawny, określane mianem prawa do grobu. Jest to stosunek swoisty, który w relacji zarząd cmentarza – uprawniony, jest złożonym stosunkiem obligacyjnym³⁰. W stosunku tym przenikają się elementy osobiste i majątkowe, co powoduje, iż wykreowane w następstwie takiej umowy prawo do grobu jest prawem bezwzględnym wobec osób pozostających poza stosunkiem prawnym z zarządem cmentarza, nawiązanym na podstawie umowy o miejsce na cmentarzu. Jest to prawo skuteczne *erga omnes* w tym znaczeniu, że na wszystkich ciąży obowiązek powstrzymywania się od ingerencji w sferę tego prawa³¹. Ustalając treść prawa do grobu, nie można pominąć, że prawo to jest przykładem prawa podmiotowego, którego istnienie nie jest, co do zasady, uzależnione od pozostawania w oznaczonym stosunku prawnym³².

Tworzywem, przy pomocy którego ustawodawca kształtuje wszystkie prawa podmiotowe, są uprawnienia³³. Uprawnienia, to wskazane

²⁹ Uchwała SN z 7 grudnia 1970 r. (III CZP 75/70), OSNCP 1971, nr 7–8, poz. 127.

³⁰ S. Rudnicki, *Prawo...*, s. 106.

³¹ Zob. Z. Radwański, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1997, s. 84; S. Rudnicki, *Prawo...*, s. 106–107.

³² M. Pyziak-Szafnicka w: *System Prawa Prywatnego*. t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 702.

³³ M. Pyziak-Szafnicka w: *System...*, s. 705. Tak S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 59, 60.

przez ustawodawcę konkretne zachowania, które podmiot może podejmować³⁴. Przyjęte z teorii woli pojęcie „możności postępowania” oddaje istotę owego uprawnienia³⁵. W ramach prawa do grobu uprawniony uzyskuje uprawnienie do użycia grobu w celu pochowania w nim zmarłego, a także, zgodnie z powszechnym zwyczajem, szereg innych uprawnień o charakterze trwałym, takich jak prawo wybudowania i urządzenia grobu, wzniesienia nagrobka, jego przekształcenia, odbywania ceremonii religijnych, kontemplacji, prawo do stałego odwiedzania grobu i utrzymywania go w należyтым stanie, wykonywanie zmian o charakterze dekoracyjnym etc.³⁶ Uprawnienia te polegają na wyłączności korzystania z nabytego od zarządu cmentarza miejsca, na którym znajduje się grób³⁷. Wyłączność ta nie oznacza wszakże zakazu wybudowania identycznego grobu dla innego zmarłego, gdyż tego rodzaju zachowanie nie uwłacza pamięci zmarłego³⁸.

W zakres uprawnień kreujących prawo do grobu wchodzi uprawnienie do korzystania z tego prawa obejmujące różnego rodzaju zachowania faktyczne (opisane wyżej), oraz wchodzące w zakres owego korzystania, posiadanie prawa do grobu. Zagadnienie to było przedmiotem analizy Sądu Najwyższego m.in. w uzasadnieniu uchwały z 7 grudnia 1970 r., który wskazał, że „w następstwie umowy, mocą której zarząd cmentarza oddaje zainteresowanej osobie miejsce na grób, powstaje swoisty stosunek cywilnoprawny”, dający tej osobie cały szereg uprawnień, których zespół polegający „na wykonywaniu swoistego władztwa faktycznego nad grobem” odpowiada posiadaniu zależnemu w rozumieniu art. 336 k.c.³⁹ Władztwu temu nie przeczy okoliczność, że odwiedzanie grobu odbywa się sporadycznie, gdyż dla istnienia posiadania nie jest konieczne faktyczne wykonywanie władztwa nad rzeczą, wystarcza sama możliwość takiego wykonywania.

Wśród uprawnień związanych z kultem pamięci osoby zmarłej wskazać należy w szczególności na uprawnienia związane z prawem do grobu, na które składa się między innymi prawo do decydowania o wyglądzie (wystroju) nagrobka, a także prawo do decydowania

³⁴ M. Pyziak-Szafnicka w: *System...*, s. 705; S. Wronkowska, *Analiza...*, s. 54.

³⁵ M. Pyziak-Szafnicka w: *System...*, s. 705.

³⁶ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 107.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Tak SN w wyroku z 5 marca 1971 r. (II CR 686/70), OSNCNCP 1971, nr 12, poz. 213.

³⁹ Uchwała SN z 7 grudnia 1970 r. (III CZP 75/70), OSNCNCP 1971, nr 7–8, poz. 127.

lub współdecydowania o przeznaczeniu wolnych miejsc w grobie dla pochowania dalszych zmarłych⁴⁰. Prawo do grobu ma podwójną naturę – osobistą i majątkową, przy czym, jak podkreślił Sąd Najwyższy w przywołanych powyżej orzeczeniach, elementem osobistym przypada w tym zakresie rola wiodąca, bez względu na to, jaka jest wartość elementów majątkowych tego prawa i na czym one polegają.

W szczególności, jeżeli w grobie spoczywają już zwłoki określonej osoby, element osobisty prawa do grobu zyskuje przewagę nad elementem majątkowym. Z chwilą dokonania pierwszego pochówku w grobie, nie jest możliwe rozdzielenie uprawnień majątkowych od osobistych. Prawa majątkowe tracą wówczas swoją odrębność, nie mogą być przedmiotem wyłącznego korzystania i rozporządzania ze strony dotychczasowego ich podmiotu, a to ze względu na prawo do grobu przysługujące pozostałym uprawnionym, którego źródłem jest fakt powiązań rodzinnych z osobą pochowaną w grobie. Prawo do grobu w takiej sytuacji przysługuje łącznie wszystkim osobom najbliższym zmarłego – każda z tych osób jest współuprawniona i wszystkie mają równe prawa. W efekcie, na zmianę przeznaczenia lub sposobu korzystania z tego prawa musi wyrazić zgodę każdy z uprawnionych, bowiem taka czynność może naruszać prawo do kultu zmarłych przysługujące każdemu z nich oraz prawo majątkowe do współposiadania i współdecydowania o prawie do grobu⁴¹. Od momentu pierwszego pochowania podmiot, który zawarł umowę o pochowanie, nie może już swoim prawem swobodnie rozporządzać, czyli przenieść przysługujących mu praw i obowiązków na inny podmiot (w drodze czynności *mortis causa* czy *inter vivos*).

4. Ochrona prawa do grobu

Prawo do grobu, którego treść tworzą przenikające się uprawnienia majątkowe (obejmujące starania i nakłady praktyczne, w tym związane z wydatkami) i niemajątkowe (związane ze sferą uczuć)⁴², umożliwia osobom bliskim z jednej strony – sprawowanie kultu

---

⁴⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 11 stycznia 2013 r. (I ACa 728/12), Legalis nr 735087.

⁴¹ Zob. w szczególności wyrok SN z 7 maja 2009 r. (IV CSK 513/08), Legalis nr 264468.

⁴² Por. wyrok SN z 7 listopada 2002 r. (II CKN 980/00), OSNC 2004 nr 3, poz. 42; postanowienie SN z 25 stycznia 2006 r. (I CZ 141/05), Legalis nr 212368; wyrok SN z 13 lutego 1979 r. (I CR 25/79); uchwałę składu siedmiu sędziów SN z 11 grudnia 1990 r. (III CRN 455/90), niepubl.

pamięci zmarłych, z drugiej – posiadanie grobu i dysponowanie nim. Dwoista natura prawa do grobu skutkuje istnieniem dwóch sfer ochrony prawnej – odpowiednio według zasad przewidzianych w przepisach o ochronie dóbr osobistych lub dotyczących praw majątkowych. Jeśli uprawniony domaga się ochrony indywidualnych odczuć związanych z kultywowaniem pamięci po osobie zmarłej, wówczas przysługują mu roszczenia o ochronę dobra osobistego, z kolei jeżeli domaga się ochrony prawa majątkowego, to przysługują mu roszczenia przewidziane przez przepisy regulujące określone stosunki majątkowe⁴³. Nie w każdym jednak przypadku możliwe jest dokonanie wyraźnej linii demarkacyjnej między charakterem dochodzonego roszczenia, w szczególności na etapie wszczęcia postępowania sądowego⁴⁴. Jednocześnie z chwilą pochowania pierwszego zmarłego w grobie, który dotychczas był pusty, elementy majątkowe prawa do grobu zostają zdominowane przez elementy niemajątkowe i to bez względu na wartość tych pierwszych. W konsekwencji sprawa o ustalenie uprawnienia do dysponowania grobem jest sprawą o prawa niemajątkowe i sądem właściwym do rozpoznania sprawy jest sąd okręgowy⁴⁵.

Prawo do grobu najczęściej przysługuje więcej niż jednej osobie⁴⁶. Każdy współuprawniony posiada równe prawa i może samodzielnie, niezależnie od pozostałych wykonywać swoje uprawnienia wynikające z prawa podmiotowego, jednakże w granicach uprawnień pozostałych współuprawnionych⁴⁷. W takim przypadku do zmiany przeznaczenia lub sposobu korzystania z tego prawa musi wyrazić zgodę każdy z uprawnionych, z uwagi na możliwość naruszenia ich praw do kultu zmarłych oraz praw majątkowych do współposiadania i współdecydowania o prawie do grobu⁴⁸. W zakresie realizacji praw majątkowych wynikających ze wspólnego prawa do grobu znajdują zastosowanie *per analogiam legis* przepisy dotyczące współwłasności rzeczy w częściach ułamkowych oraz zarządu rzeczą wspólną w granicach czynności zwykłego zarządu (np. powierzenie zakładowi pogrzebowemu stałej pielęgnacji

⁴³ Por. wyroki SN: z 7 listopada 2002 r. (II CKN 980/00); z 7 maja 2009 r. (IV CSK 513/08).

⁴⁴ Por. S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 125–126.).

⁴⁵ Uchwała SN z 28 października 2004 r. (III CZP 59/04), OSNC 2005, nr 10, poz. 172.

⁴⁶ Por. wyrok SN z 3 grudnia 2010 r. (I CSK 66/10), Legalis nr 414109.

⁴⁷ Wyrok SN z 12 lipca 1968 r. (I CR 252/68), OSNC 1970, nr 1, poz. 18.

⁴⁸ Wyrok SN z 7 maja 2009 r. (IV CSK 513/08).

grobu za odpłatnością) i przekraczających te granice (np. dysponowanie wolnymi miejscami w grobie)⁴⁹. Należy jednak zaznaczyć, że wspólność prawa do grobu jest wspólnością bezudziałową, co oznacza, że większość współuprawnionych oblicza się według ich liczby, a nie wielkości ich udziałów (art. 204 k.c. nie ma w tym zakresie zastosowania). Jeśli dojdzie do naruszenia prawa do grobu przez osobę trzecią, każdy ze współuprawnionych może samodzielnie dochodzić roszczeń z tym związanych. Jeśli roszczenie wynika z prawa niemajątkowego, uprawniony realizuje przysługujące mu własne prawo kultu pamięci zmarłego, a gdy dochodzi do roszczenia majątkowego, realizuje przysługujące mu roszczenie zachowawcze przeciwko osobie nieuprawnionej, która naruszyła jego prawo (art. 209 k.c.)⁵⁰. Uprawniony może również wystąpić z roszczeniem posesoryjnym, obejmującym roszczenie o przywrócenie stanu poprzedniego i roszczenie o zaniechanie naruszeń (art. 344 k.c.). Niebagatelne praktyczne znaczenie ma ponadto powództwo o ustalenie istnienia prawa do dysponowania grobem, jak również powództwo o ustalenie istnienia prawa do przekształcenia grobu ziemnego w grób murowany (art. 189 k.p.c.).

Kult pamięci po osobie zmarłej, jako zespół uprawnień składających się na treść prawa do grobu, od dawna jest kwalifikowany jako jurydycznie samoistne dobro osobiste bliskich zmarłego⁵¹, mimo że nie został wyraźnie wskazany w art. 23 k.c.⁵². Sąd Najwyższy już w wyroku z 12

---

⁴⁹ Tak SN m.in.: w wyroku z 3 grudnia 2010 r. (I CSK 66/10), Legalis nr 414109; wyroku z 16 maja 1978 r. (I CR 57/78), OSPiKA 1979, nr 9, poz. 163; uchwale z 29 września 1978 r. (III CZP 56/78), OSNCP 1979, nr 4, poz. 68. W przypadku braku pomiędzy uprawnionymi porozumienia co do rozporządzenia miejscami w grobie mogą oni wystąpić o rozstrzygnięcie do sądu w trybie postępowania nieprocesowego. Wspólne wybudowanie nagrobka podlega wewnętrznemu rozliczeniu na takich samych zasadach jak każde inne wspólne przedsięwzięcie majątkowe. W przypadku braku odmiennej umowy, należy analogicznie stosować do rozliczeń zasady dotyczące współwłasności. B. Kordasiewicz, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 listopada 1988 r., III CZP 86/88*, „Nowe Prawo” 1990, nr 7–8, s. 202; wyrok SN z 26 maja 1978 r. (I CR 57/78), OSPiKA 1979, nr 9, poz. 163.

⁵⁰ Wyrok SN z 7 maja 2009 r. (IV CSK 513/08), Legalis nr 264468.

⁵¹ Por. m.in. wyrok SN z 12 lipca 1968 r. (I CR 252/68); wyrok SN z 13 lutego 1979 r. (I CR 25/79); uchwała SN z 2 grudnia 1994 r. (III CZP 155/94), OSNC 1995, nr 3, poz. 52; A. Szpunar, *Ochrona prawna kultu osoby zmarłej*, „Palestra” 1978, nr 8, s. 29 i n.; S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 18.

⁵² Zgodnie z projektem księgi pierwszej kodeksu cywilnego art. 21 wymienia kult pamięci osoby zmarłej jako dobro osobiste. Szerzej na temat problematyki wyróżnienia pamięci i kultu osoby zmarłej jako odrębnego dobra osobistego K. Matuszewski,

lipca 1968 r.⁵³ uznał, że sfera uczuciowa związana z kultem pamięci osoby najbliższej stanowi przedmiot ochrony prawnej na podstawie art. 23 i art. 24 k.c. Ponadto, niemajątkowe uprawnienia prawa do grobu istnieją niezależnie od majątkowych uprawnień do danego grobu, w którym pochowane są osoby bliskie wobec osoby żądającej ochrony takiego dobra osobistego⁵⁴. Ochrona prawa do grobu obejmuje więc roszczenia wskazane w art. 24 k.c. oraz art. 448 k.c. (tj. roszczenie o zaniechanie działania powodującego zagrożenie naruszenia dobra osobistego, roszczenie o dopełnienie czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego, roszczenie o zapłatę zadośćuczynienia pieniężnego lub odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny, roszczenie o naprawienie szkody majątkowej, powstałej na skutek naruszenia dobra osobistego).

Z pojęciem prawa do grobu nierozzerwalnie łączy się pojęcie prawa do pochowania zwłok, które funkcjonuje zarówno na gruncie prawa cywilnego, jako jedno z dóbr osobistych, oraz w obszarze prawa administracyjnego, gdzie podstawowym jego źródłem jest ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Prawo do pochowania zwłok, w postaci dobra osobistego, obejmuje w pierwszej kolejności decyzję podejmowaną za życia przez osobę zmarłą, a następnie przez pozostałe osoby uprawnione w przedmiocie miejsca i sposobu pochowania zwłok oraz rodzaju ceremonii pogrzebowej. Prawo pochowania zwłok obejmuje także ekshumację⁵⁵, która ze względu na swój szczególny charakter, stanowi środek ostateczny⁵⁶.

W tym miejscu należy odnieść się do relacji jaka zachodzi między art. 23 i art. 24 k.c. a art. 10 ustawy o cmentarzach⁵⁷, który wskazuje katalog osób, którym przysługuje uprawnienie do pochowania

---

Pamięć i kult osób zmarłych jako autonomiczne dobro osobiste, „Monitor Prawniczy” 2012, nr 20, s. 1085–1090.

⁵³ Wyrok SN z 12 lipca 1968 r. (I CR 252/68).

⁵⁴ Wyrok SN z 14 października 2011 r. (III CSK 340/10).

⁵⁵ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, 28-34.

⁵⁶ Por. wyroki SN: z 6 lutego 2008 r. (II CSK 474/07), Legalis nr 156374; z 16 czerwca 1998 r. (I CKN 729/00); z 29 stycznia 2003 r. (I CKN 1453/00). Żądanie ekshumacji może być uwzględnione jedynie wyjątkowo, gdy przemawiają za tym poważne względy ochrony dóbr osobistych osób uprawnionych.

⁵⁷ W pierwszej kolejności są to osoby najbliższe zmarłego, tj. współmałżonek, zstępni, wstępni, krewni boczni do 4 stopnia pokrewieństwa, powinowaci w linii prostej do 1 stopnia. Zgodnie z treścią normatywną art. 10 ustawy, prawo pochowania zwłok przysługuje również osobom, które do tego dobrowolnie się zobowiązują.

zmarłej osoby, nie regulując jakichkolwiek – majątkowych lub niemajątkowych – uprawnień do grobu⁵⁸. W literaturze i orzecznictwie słusznie wskazano, że osoby bliskie zmarłego są uprawnione do jego pochowania według reguły kolejności w kręgu poszczególnych kategorii wskazanych w art. 10 ustawy, choć nie wynika to *expressis verbis* z jego treści⁵⁹. Powyższe oznacza między innymi, że wdowiec jest uprawniony do pochowania zmarłego, przed jego dziećmi, a dzieci przed rodzicami zmarłego. Sąd Najwyższy w wyroku z 25 września 1972 r.⁶⁰ jednoznacznie wskazał, że art. 10 ustawy ustala kolejność osób uprawnionych do pochowania zwłok i prawo pochowania zwłok danej osoby przysługuje osobie wymienionej w dalszej kolejności (np. krewnym w linii bocznej) dopiero wtedy, gdy brak jest osoby wymienionej w bliższej kolejności, albo gdy osoba ta prawa tego nie chce lub nie może wykonać. Niejednokrotnie wskazuje się, że art. 10 ustawy zawiera przepisy o charakterze administracyjnym, normując chowanie i ekshumację zwłok oraz kolejność wykonywania uprawnień, w aspekcie porządku publicznego, a nie w aspekcie ochrony dóbr osobistych⁶¹. W konsekwencji art. 10 ustawy nie stanowi materialnoprawnego źródła powstania prawo do grobu⁶². Katalog podmiotów, którym przysługuje prawo do grobu, nie ogranicza się do osób wskazanych w tym artykule⁶³. Jeśli spór o pochowanie zwłok ma swoje źródło w naruszeniu dóbr osobistych, to podstawą

---

⁵⁸ Wyroki SN: z 14 października 2011 r. (III CSK 340/10); z 9 grudnia 2011 r. (III CSK 106/11).

⁵⁹ J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar...*, s. 604 i 605; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 września 1972 r., II CR 353/72, OSNCP 1973 nr 6, poz. 109. W prawie niemieckim decydujące znaczenie nadaje się ostatniej woli zmarłego wskazanej np. w testamencie, a dopiero, gdy woli tej nie można odtworzyć, prawo pochowania, w tym wyboru miejsca, rodzaju pochówku, przyznaje się członkom rodziny zmarłego (według kolejności określonej w danej ustawie związkowej), a nawet osobom nienależącym do kręgu rodziny zmarłego, np. wieloletniemu partnerowi życiowemu. Por. J. Vahle, *Bestattungs-und...*, s. 52.

⁶⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 września 1972 r., II CR 353/72.

⁶¹ J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar...*, s. 603. S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 28 i n.

⁶² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 17 grudnia 2013 r., I ACa 1295/13, Legalis nr 1092675; wyroki Sądu Najwyższego z dnia: 3 grudnia 2010 r., I CSK 66/10; 9 grudnia 2011 r., III CSK 106/11; 14 października 2011 r., III CSK 340/10.

⁶³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 22 września 2009 r., I ACa 573/09, Legalis nr 316513; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 1975 r., II CR 193/75, OSP 1977, nr 1, poz. 5; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 1980 r., II CR 88/80, Legalis nr 21960; S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 41.

rozstrzygnięcia powinien być art. 23 i art. 24 k.c., co oznacza, że kolejność uprawnionych wskazanych w art. 10 ustawy nie jest dla sądu wiążąca. Artykuł 23 i art. 24 k.c. nie uzależniają ochrony dóbr osobistych ani od istnienia więzów pokrewieństwa lub powinowactwa, ani od kryteriów formalnych⁶⁴. Innymi słowy, o istnieniu dobra osobistego decyduje stosunek bliskości, wypływający ze sfery uczuć i odczuć odnoszących się do osoby zmarłej, okazywania szacunku dla wspomnień i pamięci o niej. Tym samym konkubentowi albo osobie, która tworzyła ze zmarłym związek partnerski, może przysługiwać omawiane dobro osobiste, pomimo nieistnienia jakiegokolwiek stosunku prawnorodzinne.

Analiza orzecznictwa Sądu Najwyższego skłania do refleksji, że w przypadku kolizji dóbr osobistych osób uprawnionych do pochowania zwłok, podstawę rozstrzygnięcia powinna stanowić ocena „siły uczuć miłości i bólu” współuprawnionych, po stracie osoby bliskiej⁶⁵. Jednakże na gruncie art. 24 k.c. dokonanie powyższej oceny jest zbędne, ponieważ rozstrzygające jest ustalenie, czy naruszenie jednego z konkurujących ze sobą dóbr było bezprawne. Ustalenie bezprawności naruszenia jest bowiem konieczną przesłanką udzielenia ochrony prawnej przewidzianej w art. 24 k.c. Bezprawność naruszenia oznacza jego sprzeczność z przepisami prawa lub zasadami współżycia społecznego⁶⁶. Zgodnie z art. 7 ust. 2 ustawy o cmentarzach, po upływie 20 lat pochowanie innego zmarłego w tym samym grobie ziemnym może nastąpić, jeżeli jakakolwiek osoba nie zgłosi zastrzeżenia przeciw temu i nie uiści tzw. opłaty prolongacyjnej (za korzystanie z miejsca na grób ziemny)⁶⁷.

---

⁶⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 1980 r., II CR 88/80.

⁶⁵ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 1975 r., II CR 193/75, z glosą S. Grzybowskiiego, OSP 1977, nr 1, poz. 5; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 lipca 1968 r., I CR 252/68, Legalis nr 21960.

⁶⁶ Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 9 lutego 2011 r., V CSK 256/10 (OSNC – Zbiór dodatkowy 2011, nr C, poz. 57) uznał, że nie stanowi naruszenia dobra osobistego (w postaci kultu pamięci osoby zmarłej) pobranie podczas sekcji zwłok fragmentów tkanek i narządów ludzkich oraz odmowa ich wydania bliskim. W uzasadnieniu powyższego orzeczenia Sąd Najwyższy odwołał się do dominującego poglądu, zgodnie z którym relewantne w ocenie, czy doszło do naruszenia dobra osobistego, jest kryterium obiektywne, odwołujące się do przeciętnych w społeczeństwie ocen moralnych i obyczajowych, a zatem przeciętna reakcja człowieka, a nie sam fakt naruszenia stanu uczuciowego.

⁶⁷ Zgodnie z art. 7 ust. 3 ustawy, do grobów murowanych przeznaczonych do pochowania więcej niż jednych zwłok nie mają zastosowania ograniczenia dotyczące ponownego użycia grobu, a zatem uprawnieni członkowie rodziny nie tylko nie muszą

Po bezskutecznym upływie powyższego terminu zarządowi cmentarza przysługuje uprawnienie do rozporządzenia wolnym miejscem w grobie przez zawarcie umowy o jego wykup. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 7 listopada 2002 r.⁶⁸ wskazał, że art. 7 ustawy nie reguluje ochrony dóbr osobistych, a zawarcie kolejnej umowy (której przedmiotem jest miejsce w grobie, w którym została już pochowana jakaś zmarła osoba), wywiera skutek jedynie między umawiającymi się stronami. Należy w pełni zgodzić się z powyższym stwierdzeniem uznając, że uprawnienia takiej osoby, jako wynikające ze stosunku obligacyjnego, są skuteczne jedynie *inter partes*, a zatem nie unicestwiają tym samym osobistych praw w postaci indywidualnych odczuć związanych z kultywowaniem pamięci zmarłego, który został wcześniej pochowany w tym samym miejscu grzebalnym. W takim przypadku nie można uznać za bezprawne działanie zarządu cmentarza, który zawarł kolejną umowę o wykup zajętego dotychczas miejsca w grobie ziemnym, ponieważ ma to swoją podstawę w przepisie ustawy. W konsekwencji, prawo do grobu ziemnego w tym zakresie wygasa po upływie 20-letniego terminu, pod warunkiem, że zarząd cmentarza użył go do ponownego pochowania, to znaczy oddał dane miejsce komu innemu, nieposiadającemu wcześniej prawa do grobu w tym miejscu, celem pochowania tam zwłok innego „obcego” zmarłego⁶⁹. Natomiast roszczenia wynikające z naruszenia dóbr osobistych będą skuteczne wobec osoby, która zawarła z zarządem cmentarza taką umowę, z uwagi na fakt, iż w tym zakresie niemajątkowe prawo do grobu nie wygasa na skutek nieuiszczenia opłaty za miejsce na cmentarzu. Z uwagi na charakter tego prawa, wygasa ono dopiero z chwilą śmierci uprawnionego.

Warto również nadmienić, iż art. 10 ustawy pomija w katalogu osób uprawnionych do pochowania zwłok, osobę, którą wskazał sam zmarły⁷⁰. Na powyższy mankament zwrócili uwagę S. Rudnicki oraz

---

po upływie 20 lat przedłużać tego prawa, ale także uiszczać ponownej opłaty. Zarządowi cmentarza nie przysługuje wówczas prawo dysponowania wolnymi miejscami w grobie murowanym ani przed, ani po upływie dwudziestu od pochowania, ani do pobrania kolejnej opłaty.

⁶⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 r., II CKN 980/00.

⁶⁹ Wyrok SN z 3 grudnia 2010 r. (I CSK 66/10), Legalis nr 414109.

⁷⁰ Projekt ustawy o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Sejm VII kadencji, druk nr 2144) zakładał, że wola osoby o sposobie pochowania wyrażona w zapisie poświadczonym notarialnie ma pierwszeństwo przed prawem do pochowania osób najbliższych zmarłego (art. 10 ust. 1b).

J. Mazurkiewicz⁷¹. W obecnym stanie prawnym wola wyrażona przez daną osobę za jej życia w przedmiocie przyszłego pochowania jej zwłok stanowi jedynie swego rodzaju życzenie, którego poszanowanie przez osoby bliskie jest traktowane jako jedynie obowiązek moralny, a nie prawny⁷². Niemniej Sąd Najwyższy wielokrotnie w zapadłych orzeczeniach podkreślał znaczenie woli wyrażonej za życia zmarłego, nadając jej znaczenie prawne, między innymi dokonując oceny, czy naruszenie dobra osobistego było bezprawne, gdyż było sprzeczne z zasadami współżycia społecznego⁷³. Prawnej mocy wiążącej nabiera natomiast dyspozycja spadkodawcy w sprawie jego pogrzebu, jeśli przybierze formę polecenia zawartego w testamencie, pod warunkiem, że będzie on ważny⁷⁴. *De lege ferenda* należy zagwarantować prawne instrumenty pozwalające na respektowanie ostatniej woli zmarłego, a dopiero w dalszej kolejności, gdy woli tej nie można będzie zrekonstruować, krąg osób i kolejność wskazaną przez ustawodawcę⁷⁵.

5. Charakter prawny prawa do grobu

Określenie charakteru prawnego prawa do grobu nie jest sprawą łatwą. W relacji zarząd cmentarza – uprawniony prawo do grobu jako prawo podmiotowe ma charakter obligacyjny⁷⁶. Wykreowane w następstwie zawartej umowy prawo do grobu jest natomiast prawem bezwzględnym wobec osób pozostających poza stosunkiem prawnym z zarządem cmentarza, nawiązanym na podstawie umowy o miejsce na cmentarzu.

---

⁷¹ J. Mazurkiewicz, wskazał na istnienie uzasadnionej potrzeby zmiany treści normatywnej omawianego przepisu, zgodnie z którym osobą uprawnioną do pochówku jest osoba wskazana przez zmarłego, gdy zaś zmarły nie wyraził odmiennej woli, osobami uprawnionymi do pochówku są wskazane przez ustawodawcę osoby bliskie. J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar...*, s. 607.

⁷² S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 51.

⁷³ Zob. m.in. wyrok SN z 6 listopada 1978 r. (IV CR 359/78), LEX nr 8145; wyrok SN z 14 maja 1982 r. (IV CR 171/82), OSNCP 1983, nr 1, poz. 12; wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 27 stycznia 2014 r. (I ACa 341/13), Legalis nr 775947; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 9 sierpnia 2012 r. (I ACa 79/12), Legalis nr 730758.

⁷⁴ Zob. wyrok Sadu Apelacyjnego w Warszawie z 23 lutego 2006 r. (I ACa 890/05), OSA 2008, nr 2, poz. 14, s. 73 wraz z glosą M. Niedośpiąła, OSA 2010, nr 1, s. 65–95.

⁷⁵ J. Vahle, *Bestattungs-und...*, s. 52. Ustawowy krąg osób uprawnionych należałoby poszerzyć o osoby szczególnie bliskie zmarłemu, np. długoletniego partnera życiowego.

⁷⁶ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 106.

Jest to prawo skuteczne *erga omnes* w tym znaczeniu, że na wszystkich ciąży obowiązek powstrzymywania się od ingerencji w sferę tego prawa⁷⁷. Prawo do grobu ma podwójną naturę – osobistą i majątkową, przy czym, jak podkreślił Sąd Najwyższy w przywołanych powyżej orzeczeniach, elementem osobistym przypada w tym zakresie rola wiodąca, bez względu na to, jaka jest wartość elementów majątkowych tego prawa i na czym one polegają. W szczególności, jeżeli w grobie spoczywają już zwłoki określonej osoby uprawnionej do pochowania, element osobisty prawa do grobu zyskuje przewagę nad elementem majątkowym. W efekcie z chwilą dokonania pierwszego pochówku w grobie nie jest możliwe rozdzielenie uprawnień majątkowych od osobistych. Bez względu na to, czy przedmiotem prawa do grobu jest grób ziemny czy murowany, omawiane prawo podmiotowe ma niepodzielny charakter⁷⁸. Na powyższą kwestię zwrócił uwagę Sąd Najwyższy, wskazując, że wykonywanie jedynie niektórych uprawnień wynikających z tego prawa jest w istocie wykonywaniem prawa do grobu w całości⁷⁹.

Prawo do grobu traktowane jako dobro osobiste jest prawem niezbywalnym, co jednak nie oznacza, że nie można zrzec się ochrony tego dobra⁸⁰. Kwalifikacja prawa do grobu jako dobra osobistego oznacza również, że jest ono niedziedziczne⁸¹, wygasa bowiem wraz ze śmiercią uprawnionego. Od powyższej zasady istnieje jeden wyjątek. Mianowicie, zakaz zbywalności i dziedziczenia nie dotyczy prawa do grobu, które ma wyłącznie charakter majątkowy. Prawo do grobu ma charakter wyłącznie majątkowy w sytuacji, gdy w grobie nie została złożona żadna osoba zmarła lub niemajątkowe uprawnienie osoby, której przysługuje prawo

---

⁷⁷ Zob. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 84; S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 106-107.

⁷⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 14 maja 2013 r. (I ACa 195/13), Legalis nr 831376.

⁷⁹ Uchwała SN z 28 października 2004 r. (III CZP 59/04); uchwała SN z 2 grudnia 1994 r. (III CZP 155/94).

⁸⁰ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 25–26, wskazuje na rezygnację z ochrony prawa do grobu w przypadku braku zainteresowania pochówkiem osoby zmarłej, co jednocześnie uchyla bezprawność działania obcej osoby, która zajęła się urządzeniem pogrzebu i nagrobka zmarłego.

⁸¹ Sąd Najwyższy w uchwale z 2 grudnia 1994 r. (III CZP 155/94) wskazał, że prawo do grobu nie może być uznane za przedmiot majątkowy, stanowiący dorobek małżonków (art. 32 § 1 k.r.o.). W konsekwencji prawo to nie może być przedmiotem ani podziału spadku, ani podziału majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami.

do grobu do decydowania o przeznaczeniu grobu wygasło i nie ma innej osoby uprawnionej⁸². Wówczas prawo do grobu pozostaje jedynie prawem majątkowym, którego treść odpowiada posiadaniu zależnemu⁸³, a zakres wpływających z niego uprawnień wynika z zawartej z zarządem cmentarza umowy⁸⁴. Z chwilą pochówku pierwszego zmarłego, uprawnienia majątkowe (bez względu na ich wartość) zostają zdominowane przez uprawnienia niemajątkowe, co wyklucza możliwość swobodnego rozporządzania prawem do grobu.

Konstrukcja prawa do grobu, zarówno grobu ziemnego, jak i grobu murowanego, opiera się na możliwości długotrwałego korzystania z tzw. miejsca grzebalnego, w którym spoczywa osoba zmarła. Prawo do grobu nie jest jednak ani prawem własności, ani prawem wieczystego użytkowania grobu⁸⁵. Grób, jako miejsce pochowania zwłok, niezależnie od jego rodzaju, stanowi zawsze część składową nieruchomości, na której jest posadowiony, co w konsekwencji oznacza, że nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych⁸⁶.

W doktrynie wskazano, że „prawo do grobu murowanego przypomina prawo użytkowania wieczystego, ponadto analogicznie do tego prawa, jest ustalane na 99 lat. Okres ten przedłuża się o kolejne 99 lat przy każdym pochówku w tym grobie. Grobowiec ze względu na swoją konstrukcję jest trwale z gruntem połączony, a zatem jest częścią składową gruntu. W przypadku grobów ziemnych prawo to zbliżone jest do dzierżawy i wymaga odnowienia co 20 lat poprzez wniesienie opłaty”⁸⁷.

---

⁸² Tak też: M. Pazdan w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, K. Pietrzykowski (red.), Warszawa 2013, komentarz do art. 922 k.c., nb. 5; A. Kawalko, J.S. Piątkowski, H. Witczak w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013, s. 68; W. Borysiak w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, K. Osajda (red.), Warszawa 2014, komentarz do art. 922 k.c., nb. 111 i 112; wyrok SN z 3 grudnia 2010 r. (I CSK 66/10), Legalis nr 414109; uchwała SN z 2 grudnia 1994 r. (III CZP 155/94).

⁸³ Dla istnienia bowiem posiadania nie jest konieczne faktyczne wykonywanie władztwa nad rzeczą, wystarcza sama możliwość takiego wykonywania, obojętny jest stopień intensywności z jaką dana osoba kult wyraża; tak SN w uchwale z 7 grudnia 1970 r. (III CZP 75/70); A. Piątkowska, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 2007 r.*, III CSK 151/07, „Palestra” 2009, nr 7–8, s. 286.

⁸⁴ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 111.

⁸⁵ Wyrok SN z 7 czerwca 2001 r. (III CKN 406/00), OSNC 2002, nr 3, poz. 30; uchwała SN z 29 września 1978 r. (III CZP 56/78).

⁸⁶ Uchwała SN z 29 września 1978 r. (III CZP 56/78).

⁸⁷ E. Dołęgowska, K. Klibisz, A. Tworkowska, *Cywilnoprawna regulacja prawa do grobu*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, nr 13, s. 122.

6. Wnioski końcowe

W Sejmie VII kadencji zostały złożone dwa poselskie projekty ustawy o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych⁸⁸. Choć nie przeszły one wszystkich wymaganych stadiów legislacyjnych, a obecnie nie mogą już być procedowane, warto jednak zwrócić uwagę na niektóre przyjęte w nich rozwiązania w kontekście postawionej tezy badawczej. W projekcie ustawy o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych (druk nr 1661 z 7 marca 2013 r.)⁸⁹ wprowadzono po raz pierwszy definicję „prawa do grobu” przewidując, że jest to „prawo do dysponowania grobem, poprzez pochowanie, dochowanie, ekshumację lub zastrzeżenie ponownego użycia grobu” (art. 1a pkt 27). Projekt ten zakładał „ujednolicenie prawa do grobu, bez względu na jego rodzaj przez zrównanie praw i obowiązków właścicieli praw do grobów ziemnych oraz grobów murowanych przeznaczonych do pomieszczenia zwłok więcej niż jednej osoby, a także nisz w kolumbariach i katakumbach⁹⁰. W uzasadnieniu projektu wskazano, że w obecnym stanie prawnym wybór rodzaju grobu ma istotne znaczenie dla późniejszego uprawnienia do grobu. W przypadku grobu ziemnego aktualny art. 7 ust. 2 ustawy o cmentarzach gwarantuje, że grób ten nie zostanie użyty do ponownego pochowania przed upływem 20 lat. Okres ten można przedłużyć przez złożenie tzw. zastrzeżenia, to jest dokonanie stosowanej opłaty na rzecz cmentarza. Jeśli zastrzeżenie nie zostanie wniesione, zarząd cmentarza ma prawo rozporządzić grobem i dokonać jego ponownego użycia (pochowania w nim innej osoby). W przypadku grobów murowanych przeznaczonych do pomieszczenia więcej niż jednej osoby dysponentowi grobu nie potrzebują składać zastrzeżenia i wносить opłat celem przedłużenia prawa (art. 7 ust. 3). Zarząd cmentarza nie jest uprawniony do dysponowania grobem na zasadach analogicznych do grobu ziemnego. Powoduje to nierówność dysponentów grobów wobec prawa. Dodatkowo, w przypadku braku dalszych osób uprawnionych do grobu (np. braku posiadania dzieci i innych krewnych przez ostatniego dysponenta grobu), zarządca cmentarza nie jest uprawniony do jakichkolwiek czynności wobec grobu.

---

⁸⁸ Projekty ustawy o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, Sejm VII kadencji, druk nr 1661, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=1661> oraz druk nr 2144, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?documentId=81C814A95A00D190C1257C83003A6FDD>

⁸⁹ Projekt ustawy o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, druk nr 1661.

⁹⁰ Projekt ..., druk nr 1661, s. 10.

Groby te podlegają więc degradacji. Aktualnie groby ziemne stanowią na cmentarzach mniejszość. Niezbędne jest więc zastosowanie w stosunku do grobów murowanych oraz nisz rozwiązań prawnych analogicznych do grobów ziemnych⁹¹.

Omawiany projekt przewidywał także, że prawo do grobu ma wygasnąć po upływie 20 lat od ostatniego pochowania, jeżeli właściciel lub współwłaściciel, a w przypadku ich braku – inna osoba, nie uiszczy opłaty przewidzianej za pochowanie lub dochowanie (art. 7 ust. 4). Konstrukcja normatywna prawa do grobu przyjęta w omawianym projekcie budzi wątpliwości. Wydaje się, że próba zdefiniowania prawa do grobu, od strony tylko uprawnień do dysponowania grobem przez wyrażenie zgody na określone czynności faktyczne, jak pochowanie, dochowanie, ekshumację (co istotne, w tym przypadku podmiot uprawniony nie może samodzielnie podjąć decyzji o ekshumacji – zob. art. 15 ustawy cmentarzach) lub zastrzeżenie ponownego użycia grobu (kwalifikowane jako czynność prawna⁹²), skazana jest na niepowodzenie. Jak już zostało wskazane, na prawo do grobu składa się wiele różnego rodzaju uprawnień, które, z chwilą złożenia w grobie ciała osoby zmarłej, przysługiwać mogą szerokiemu kręgowi podmiotów. Te uprawnienia mają nie tylko charakter majątkowy, ale przede wszystkim osobisty. W ramach prawa do grobu uprawniony uzyskuje uprawnienie do użycia grobu w celu pochowania w nim zmarłego, a także, zgodnie z powszechnym zwyczajem, szereg innych uprawnień o charakterze trwałym, takich jak prawo wybudowania i urządzenia grobu, wzniesienia nagrobka, przekształcenia, odbywania ceremonii religijnych, kontemplacji, prawo do stałego odwiedzania grobu i utrzymywania go w należytym stanie, wykonywanie zmian o charakterze dekoracyjnym, prawo do decydowania lub współdecydowania o przeznaczeniu wolnych miejsc w grobie dla pochowania dalszych zmarłych etc.⁹³ Uprawniony może swoim prawem rozporządzać, w sensie przeniesienia uprawnień wynikających ze stosunku obligacyjnego łączącego go z zarządcą cmentarza na inny podmiot, ale tylko do czasu pochowania w nim osoby zmarłej. Od momentu

⁹¹ Projekt ..., druk nr 1661, s. 11.

⁹² Charakter prawny zastrzeżenia nie został dotąd poddany analizie przez doktrynę. Wydaje się, że można przyjąć koncepcję uprawnienia kształtującego, które dla swojej skuteczności wymaga dokonania też określonej czynności faktycznej – uiszczenia opłaty. Jest to czynność prawna jednostronna, realna. Por. S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 98.

⁹³ S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, s. 107.

pochowania, tego rodzaju rozporządzenie, wobec przewagi elementów niemajątkowych i konieczności respektowania praw innych osób uprawnionych, nie będzie już dopuszczalne.

Ponadto za wadliwą należy uznać w kontekście art. 47 k.c. dokonaną w projekcie (druk nr 1661) kwalifikację osób uprawnionych jako „właścicieli” lub „współwłaścicieli”, przy pozostawieniu konstrukcji jurydycznej grobu jako części składowej nieruchomości cmentarnej oraz zawężenie możliwości uiszczenia opłaty przez inne osoby, tylko w przypadku braku owych „właścicieli”. Projektowany przepis art. 7 ust. 4 byłby nie tylko wadliwy jurydycznie, ale również niespójny z ust. 6 omawianej regulacji. W ust. 6 tego artykułu posłużono się także określeniem „właściciel” lub zarządca cmentarza wskazując, że „wygaśnięcie prawa do grobu upoważnia właściciela lub zarządcę do likwidacji grobu”. Przy interpretacji art. 7 ust. 6 w kontekście jego ust. 4 nie wiadomo, czy owym „właścicielem” będzie właściciel gruntu (czyli z reguły gmina), czy też podmiot wskazany w ust. 4 nie będący *de facto* właścicielem. Ponadto, choć projekt przewiduje w definicji prawa do grobu uprawnienie w postaci zastrzeżenia ponownego użycia grobu, to nie znalazło to odbicia w przepisach omawianego projektu, które nie przewidują takiej instytucji (art. 7).

Rozpoczęcie prac przez Sejm VIII kadencji jest dobrym momentem, aby podjąć na nowo próbę opracowania projektu ustawy nowelizującej ustawę o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Warto wykorzystać przy opracowywaniu nowego projektu ustawy dotychczasowe projekty nowelizacji ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, w tym także sformułowane stanowiska eksperckie. Pożądanym by było, aby w przyszłym projekcie ustawy podjąć próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie:

- Czy można konstruować pojęcie prawa do grobu i co jest jego desygnatem? W razie odpowiedzi twierdzącej:
- Czy potrzebna jest definicja ustawowa tego prawa?

Przeprowadzona analiza skłania do przyjęcia tezy zakładającej istnienie prawa do grobu, jako pewnej sfery możliwości postępowania, przyznanej przez normy prawne, przez nie zagwarantowanej i wynikającej z oznaczonego stosunku prawnego. Jak już wskazano, zdarzenia prawne prowadzące do powstania tego prawa mogą być różne. Z reguły pierwszym zdarzeniem kreującym prawo do grobu jest umowa o pochowanie (o pogrzeb), jednak na powstanie tego prawa mogą wpływać też inne zdarzenia prawne, przede wszystkim pochowanie zwłok osoby zmarłej

w oznaczonym grobie. Zdarzenie to ma istotne znaczenie na kształt prawa do grobu, zarówno w jego aspekcie podmiotowym jak i przedmiotowym. W ujęciu podmiotowym, pojawiają się obok dotychczasowego uprawnionego, inne podmioty (z reguły członkowie najbliższej rodziny, osoby pozostające w szczególnie bliskich stosunkach ze zmarłym, czy wskazane przez zmarłego za życia). Uprawnienia tych osób mogą mieć charakter majątkowy lub niemajątkowy. Właściwa kwalifikacja tych uprawnień ma istotne znaczenie w razie ewentualnego sporu między osobami uprawnionymi, która wpływa zarówno na kognicję sądu jak i tryb rozpoznania sprawy. Przy rozstrzyganiu kwestii spornych dotyczących prawa do grobu judykatura często odwoływała się do przepisów o ochronie dóbr osobistych, natomiast tam gdzie przeważają elementy majątkowe – stosowała *per analogiam* przepisy Kodeksu cywilnego o zarządzie rzeczą wspólną (art. 199, art. 201, art. 209 k.c.). I choć dotychczasowa praktyka zasługuje na aprobatę, *de lege ferenda* warto rozważyć, czy nie należałoby precyzyjnie uregulować tych kwestii przez okazji przyszłej nowelizacji ustawy, przez zamieszczenie przepisu odwołującego się do odpowiedniego stosowania wskazanych przepisów Kodeksu cywilnego. Natomiast próba ustawowego zdefiniowania prawa do grobu, wobec złożoności tego prawa, w szczególności ze względu na szeroki i często nieostry zakres uprawnień nim objętych, nie wydaje się właściwa.

Streszczenie

Istnienie prawa do grobu, jako prawa podmiotowego przyznającego pewną sferę możliwości postępowania, jak również zakresu uprawnień nim objętych, należy do zagadnień spornych. Przyjęcie tezy o istnieniu podmiotowego prawa do grobu implikuje podjęcie rozważań obejmujących przyznaną przez normy prawne sferę możliwości postępowania przez podmiot uprawniony, w szczególności w aspekcie możliwości i granic korzystania z przysługującego mu prawa, dopuszczalności i zakresu możliwych rozporządzeń tym prawem oraz przysługujących środków ochrony tego prawa.

Słowa kluczowe: prawo podmiotowe, prawo do grobu, umowa o świadczenie usług pogrzebowych, kult pamięci po osobie zmarłej.

Abstract

Existence of the right to the grave belong to arguable issues, as the liberty of the subject granting a certain sphere of possibility of proceedings, including it's scope of power. Adopting the thesis about the existence of the subjective right to the grave entails considerations about the sphere granted by legal norms to act by the authorised entity. In particular in the aspect of the scope and limits of it's inhered laws, the admissibility and the scope of the possible dispositions of this law and protective measures entitled to the protection of this law.

Keywords: legal rights, right to the graves, funeral undertaking services, memory cult of a deceased person.